

УДК 378:8-057.875

DOI: 10.12958/2227-2844-2019-3(326)-213-220

Каліш Валентина Антонівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови,
літератури та методики навчання Глухівського національного
педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів,
Україна.

va-kl@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1495-5054>

ФОРМУВАННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

На сучасному етапі розвитку освітньої галузі особливої актуальності набуває проблема фахової підготовки педагогічних працівників, покликаних розв'язувати новітні суспільні завдання у контексті нової української школи.

У системі професійної підготовки вчителів-філологів важлива роль належить формуванню лінгвістичної компетентності, що охоплює систему знань про мову як унікальне суспільно-культурне явище, її функції і зв'язки з іншими феноменами, одиниці і явища різних структурних рівнів, правила їх використання та реалізацію цих знань у різних видах мовленнєвої діяльності відповідно до вирішуваних комунікативних завдань.

Важливим складником у структурі лінгвістичної компетентності студентів-філологів є граматична компетенція, яка передбачає досконале володіння майбутніми вчителями системою морфологічних і синтаксичних одиниць, категорій і норм їх творення та функціонування. Значущість граматичного ладу у системі мови актуалізує і проблему формування морфологічної компетенції майбутніх учителів української мови і літератури.

Теоретичні засади вивчення граматики української мови у вищих педагогічних закладах становлять дослідження світових і вітчизняних лінгвістів кінця ХХ – початку ХХІ століття, зокрема О. Безпояско, І. Вихованця, К. Городенської, В. Горпинича, А. Гриценка, А. Загнітка, Г. Золотової, І. Кучеренка, В. Русанівського, С. Соколової та ін. Нині склалися нові граматичні теорії і концепції, що спираються на засади лінгвістичної прагматики, функційної і когнітивної лінгвістики, сформувалися нові аспекти вивчення морфологічної системи мови. Теоретичні основи сучасної академічної граматики мають відобразитися і у змісті сучасної української мови як провідного навчального курсу у лінгвістичній підготовці майбутнього учителя-словесника та визначати методику його вивчення у вищій школі.

Методичні аспекти формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури були предметом дослідження таких учених, як Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Єрмоленко, О. Колодич, С. Корнієнко, О. Кучерява, А. Лановенко, Л. Мацько, В. Мельничайко, С. Омельчук, Н. Остапенко, М. Пентилюк, О. Семенов, В. Сидоренко, Т. Симоненко, Л. Скуратівський, Л. Струганець, І. Халимон, Н. Янчук та ін. У працях науковців розкривається сутність та структура актуальних нині понять «мовна особистість», «комунікативна компетентність», розглядаються питання мовної, мовленнєвої, дискурсивної, інформаційно-комунікативної компетенції майбутніх філологів, ролі різних (діяльнісного, функційно-комунікативного, когнітивно-комунікативного, текстоцентричного, соціокультурного та інших) підходів навчання мови у процесі підготовки вчителя української мови і літератури, порушуються актуальні проблеми викладання сучасної української літературної мови у вищих освітніх закладах, подаються практичні рекомендації щодо вивчення мовного матеріалу різних структурних рівнів мови, акцентується увага на ґрунтовній лінгвістичній підготовці майбутніх філологів.

Незважаючи на різноаспектні дослідження проблеми підготовки педагогічних кадрів, учителів української мови і літератури зокрема, до професійної діяльності в нових суспільних умовах, формуванню морфологічної компетенції студентів-філологів приділено недостатню увагу.

Метою нашої наукової розвідки є визначення складників морфологічної компетенції студентів філологічних факультетів та дослідження особливостей її формування під час вивчення курсу сучасної української мови.

У процесі роботи використано теоретичні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез.

Кожна мова має свою систему засобів і правил творення слів, словоформ і їх зв'язку в процесі комунікації, які в сукупності утворюють граматичну систему мови, що охоплює два складники – морфологічний і синтаксичний рівні. Ці мовні підсистеми вивчає граматики – наука, що розглядає закономірності й особливості будови, творення, функціонування словоформ, слів, словосполучень і речень. Розділи граматики – морфологія та синтаксис – займають важливе місце в оволодінні мовою як засобом спілкування та в процесі мовленнєвої діяльності особистості.

Основна мета вивчення розділу «Морфологія» в курсі сучасної української літературної мови – висвітлення проблем граматичної теорії з урахуванням сучасних досягнень лінгвістики, ознайомлення із системою морфологічних одиниць і типів морфологічних категорій та парадигм, особливостей функціонування морфологічних явищ, їх зв'язків із явищами інших рівнів мовної структури; забезпечення високого рівня професійно необхідних граматичних компетенцій

студентів; формування грамотного усного і писемного мовлення. Реалізація означеної мети має забезпечити формування у майбутніх учителів-словесників морфологічної компетенції, яка охоплює три основні складники: опанування системою морфологічних знань; оволодіння уміннями й навичками виявляти, розрізняти, аналізувати морфологічні явища; усвідомлене використання їх у мовленнєвій діяльності в різноманітних комунікативних ситуаціях.

У процесі вивчення морфології студенти мають засвоїти закономірності функціонування граматичної системи мови, проблеми її дослідження на сучасному етапі розвитку українського мовознавства. Зіставлення змісту академічної і шкільної граматики дає підстави для виокремлення низки проблемних питань, які на сьогодні мають дещо відмінне висвітлення у теоретичному мовознавстві та в підручниках для вищих і загальноосвітніх закладів. Як зазначає І. Вихованець, сучасна академічна граMATика української мови є функційно-категорійною, «об'єктом якої є передовсім граматичні (синтаксичні, морфологічні, словотвірні) одиниці і притаманні їм граматичні категорії з детальним опрацюванням правил їхнього функціонування...< >. У граматичних категоріях найповніше відбито світобачення нашого народу, спосіб об'єднання слів у синтаксичні конструкції для вираження думок і почуттів, а також потенціал творення нових слів» (Вихованець 2012, с. 4). Шкільна ж граMATика спирається переважно на традиційні підходи в інтерпретації таких ключових проблем, як от: принципи виділення частин мови в українській мові; система частин мови, граматичні категорії відповідних лексико-граматичних класів слів, їх різновиди тощо. Однак комунікативна спрямованість шкільної лінгводидактики передбачає застосування новітніх підходів у вивченні морфологічних явищ, зокрема й функційного, зорієнтованого на усвідомлення ролі, яку певна морфологічна одиниця виконує у складі одиниць вищого рівня. Відтак майбутні учителі мають не лише засвоїти специфіку академічної і шкільної граMATик, а й оволодіти системою новітніх морфологічних знань, необхідних для подальшої успішної професійної діяльності.

Зважаючи на зазначене, зміст розділу «Морфологія» у курсі сучасної української літературної мови структурується розглядом таких ключових питань: предмет і завдання морфології, її зв'язок з іншими розділами; морфологічні одиниці (морфема, морфологічне слово, частини мови); принципи класифікації частин мови та їх система (центральні: іменник і дієслово, периферійні: прикметник, прислівник, числівник), нечастиномовні службові слова-морфеми та слова-речення; проблема займенникових слів; поняття граматичної категорії і грамеми, типи граматичних категорій, морфологічна парадигма, способи вираження граматичних значень тощо. Засвоєння ключових питань морфології стане підґрунтям для усвідомлення лінгвістичної природи семантико-граматичних класів слів, що виділяються на основі семантичного, синтаксичного, морфологічного та в окремих випадках словотвірного

критеріїв, а також розуміння специфіки займенникових і службових слів, особливостей вигуків і звуконаслідувальних слів. Морфологічний опис частин мови подається студентам також з урахуванням характеристики їхніх лексико-морфологічних розрядів, морфологічних категорій, словозмінних парадигм і явищ транспозиції. Розгляд слів, що не мають статусу частин мови, передбачає їхню характеристику за функційним навантаженням, походженням і семантикою.

У висвітленні основних теоретичних питань морфології пріоритетного значення надається проблемному методу (розповідь і проблемна лекція, евристична і проблемно-пошукова бесіда, проблемно-пошукові завдання тощо), зорієнтованого на самостійний аналіз студентами поданої викладачем наукової інформації та одержання обґрунтованого висновку. Доцільними, приміром, будуть завдання типу:

- Доведіть, що сприйманий світ українська мовна свідомість значною мірою відображає за допомогою дієслівності й іменниковості.
- Поміркуйте, на основі яких ознак іменник утворює опозицію з дієсловом, прикметником, прислівником.
- Дослідіть за рекомендованими джерелами погляди відомих українських і зарубіжних граматистів на числівник і доведіть його периферійний статус у системі часин мови.
- Відомо, що прийменники, сполучники, частки традиційна граматики відносять до частин мови (службових). Доведіть правильність/неправильність такого погляду, спираючись на виокремлені в академічній граматиці принципи поділу слів на частини мови.
- Проаналізуйте особливості займенників і обґрунтуйте, на якій підставі у сучасній граматиці їх не виокремлюють у самостійну частину мови.

Наведені та подібні завдання вимагають від студентів поглибленого вивчення окреслених викладачем проблем, пошуку інформації (ознайомлення з поглядами різних дослідників, аналіз рекомендованих наукових джерел) для доказовості чи спростування тверджень. У процесі опрацювання теоретичного матеріалу майбутнім фахівцям пропонується за результатами самостійного вивчення граматичної проблеми підготувати лінгвістичні повідомлення, анотації рекомендованих для додаткового ознайомлення праць науковців у галузі лінгвістики з обов'язковим їх аналізом, доповіді, виступи, статті, тези, мультимедіа презентації тощо.

Опрацьовуючи рекомендовану до кожної теми чи змістового модуля додаткову літературу, студенти розширюють, поглиблюють, систематизують одержані на лекціях і в процесі самостійної роботи з підручниками знання, вчать зіставляти різні погляди науковців, аналізувати їх, висловлювати власні міркування тощо.

На основі науково-теоретичних знань у студентів формуються ключові морфологічні вміння і навички, зокрема: сприймати,

розпізнавати, аналізувати, зіставляти, розмежовувати, коментувати морфологічні явища, оцінювати їх під кутом зору нормативності, доцільності, відповідності сфері й ситуації спілкування; розуміти їх комунікативну, когнітивну, естетичну цінність тощо.

У формуванні морфологічної компетенції основна роль належить системі вправ, зміст яких визначається ключовими вміннями і навичками, якими повинні оволодіти студенти як з метою вдосконалення граматичного ладу власного мовлення, так і з метою вивчення морфологічних явищ з учнями загальноосвітньої школи у подальшій професійній діяльності. Система вправ має передбачати завдання, спрямовані на: 1) засвоєння лінгвістичної природи морфологічних явищ, систематизацію та закріплення теоретичних знань; 2) вироблення ключових морфологічних умінь і навичок; 3) формування дослідницьких якостей студентів; 4) розвиток комунікативних умінь; 5) удосконалення культури мовлення тощо.

До пропонованої системи належать вправи, спрямовані на:

- виявлення у тексті відповідних частин мови та службових слів, пояснення їх лінгвістичних особливостей, загальнокатегоріального значення;

- з'ясування семантики повнозначних частин мови, групування їх за семантичними ознаками;

- визначення морфологічних категорій повнозначних частин мови, способів та засобів вираження граматичних значень, розпізнавання і утворення граматичних форм;

- розрізнення розрядів прикметників, числівників, займенників, прислівників, прийменників, сполучників, часток, вигуків;

- нормативне уживання морфологічних словоформ;

- виокремлення і групування іменників, прикметників, дієслів, прислівників за стилістичним уживанням, соціальною важливістю, походженням;

- з'ясування комунікативно-виражальних можливостей морфологічних явищ у різних за комунікативним призначенням і стильовою належністю текстах;

- визначення типу, стилю, теми, комунікативного призначення текстів, аналіз лексико-граматичних засобів з огляду на їх відповідність та доцільність у висловлюваннях;

- добір мовних засобів відповідної семантики та лексико-граматичної віднесеності для продукування висловлювань різних типів і стилів тощо.

Продуктивними є вправи на редагування текстів різних видів, жанрів і стилів, у яких допущено граматичні помилки, недоречне, нормативно неправильне використання морфологічних засобів, порушення норм формотворення та сполучуваності тощо.

У процесі виконання подібних завдань виробляються когнітивні, креативні, діяльнісні, комунікативні уміння майбутніх учителів, що є важливою складовою їх професійної діяльності.

Отже, морфологічна компетенція майбутніх учителів-словесників формується в результаті послідовного, поетапного та цілеспрямованого процесу оволодіння сучасними граматичними знаннями, уміннями й навичками, що водночас забезпечують удосконалення мовленнєво-комунікативних якостей, розвиток інтелектуально-пізнавальних, професійно зорієнтованих здібностей. У подальших розвідках передбачається висвітлення організації науково-дослідницької діяльності студентів, зорієнтованої на вивчення функційно-комунікативних і стилістичних особливостей морфологічних явищ у різних дискурсах.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р. Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови. *Українська мова*, 2012, № 2. С. 3–10.

References

1. Vykhovanets, I. R.(2012). Diieslivno-imennykovyi hramatychnyi typ ukrainskoi movy [The verbally-verbal grammatical type of the Ukrainian language]. *Ukrainska mova*, 2012, № 2. S. 3–10. [in Ukrainian].

Каліш В. А. Формування морфологічної компетенції студентів-філологів

У статті порушено проблему формування морфологічної компетенції як важливого складника лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури. Визначено її структурні компоненти: опанування системою морфологічних знань; оволодіння уміннями й навичками виявляти, розрізняти, аналізувати морфологічні явища; усвідомлене використання їх у мовленнєвій діяльності в різноманітних комунікативних ситуаціях. Зауважено, що у процесі вивчення морфології студенти мають засвоїти закономірності функціонування граматичної системи мови, проблеми її дослідження на сучасному етапі розвитку українського мовознавства. Зіставлення змісту академічної і шкільної граматики дає підстави для виокремлення низки проблемних питань, які на сьогодні мають дещо відмінне висвітлення у теоретичному мовознавстві та в підручниках для вищих і загальноосвітніх закладів. Окреслено ключові питання розділу «Морфологія», засвоєння яких стане підґрунтям для усвідомлення студентами лінгвістичної природи семантико-граматичних класів слів, розуміння специфіки займенникових і службових слів, особливостей вигуків і звуконаслідувальних слів. Зазначено, що у розгляді основних теоретичних питань морфології пріоритетного значення надається проблемному методу. Подано зразки проблемних завдань, які вимагають

від студентів поглибленого самостійного вивчення окреслених викладачем проблем, пошуку інформації для доказовості чи спростування тверджень. Запропоновано окремі завдання і вправи, зміст яких визначається ключовими вміннями і навичками і які спрямовані на вироблення у студентів основних складників морфологічної компетенції. Наголошено, що у процесі виконання подібних завдань виробляються когнітивні, креативні, діяльнісні, комунікативні вміння майбутніх учителів, що є важливою складовою їх професійної діяльності.

Ключові слова: лінгвістична компетентність, морфологічна компетенція, граматична будова мови, морфологічні знання, вміння й навички.

Калиш В. А. Формирование морфологической компетенции студентов-филологов

В статье затронута проблема формирования морфологической компетенции как важной составляющей лингвистической компетентности будущих учителей украинского языка и литературы. Определены ее структурные компоненты: овладение системой морфологических знаний; овладение умениями и навыками выявлять, различать, анализировать морфологические явления; осознанное использование их в речевой деятельности в различных коммуникативных ситуациях. Отмечено, что в процессе изучения морфологии студенты должны усвоить закономерности функционирования грамматической системы языка, проблемы ее исследования на современном этапе развития украинского языкознания. Сопоставление содержания академической и школьной грамматики дает основания для выделения ряда проблемных вопросов, которые на сегодня по разному рассматриваются в теоретическом языкознании и в учебниках для высших и общеобразовательных заведений. Определены ключевые вопросы раздела «Морфология», усвоение которых станет основой для осознания студентами лингвистической природы семантико-грамматических классов слов, понимание специфики местоименных и служебных слов, особенностей междометий и звукоподражательных слов. Отмечено, что в рассмотрении основных теоретических вопросов морфологии приоритетное значение принадлежит проблемному методу. Наведены примеры проблемных заданий, которые требуют от студентов углубленного самостоятельного изучения предложенных преподавателем проблем, поиска информации для доказательности или опровержения утверждений. Предложено отдельные задания и упражнения, содержание которых определяется ключевыми умениями и навыками и которые направлены на выработку у студентов основных составляющих морфологической компетенции. Отмечено, что в процессе выполнения подобных заданий формируются когнитивные, креативные, деятельностные,

коммуникативные умения будущих учителей, что является важной составляющей их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: лингвистическая компетентность, морфологическая компетенция, грамматический строй языка, морфологические знания, умения и навыки.

Kalish V. Forming Morphological Competence of Philologist Students

The article deals with the problem of forming morphological competence as an important component of the linguistic competence of intending Ukrainian language and literature teachers. Its structural components are determined: learning the system of morphological knowledge; mastering the skills and abilities to identify, to distinguish, to analyze morphological phenomena; conscious using them in speaking activities in different communicative situations. It is noticed that in the process of studying morphology, students should learn the regularities of functioning the language grammatical system, the issues of its researching at the present stage of Ukrainian linguistics development. Comparison of academic and school grammar contents give grounds for distinguishing a number of problematic issues that today have a little different coverage in theoretical linguistics and in the textbooks for higher education and secondary education institutions. It is stressed that future teachers should master the system of the newest morphological knowledge, in particular modern functional morphology, necessary for further successful professional activity. It is outlined the key issues of the section “Morphology”, the mastering of which will become the basis for students to understand the linguistic nature of semantic and grammatical word classes, understanding pronouns and auxiliary words peculiarities, the features of exclamations and onomatopoeias. It is noted that in the studying the main theoretical questions of morphology priority importance is given to the problem method. The examples of problematic tasks aimed at in-depth independent individual studying educational tasks by students, searching the information to prove or refute statement are given in the article. Some tasks and exercises are proposed, the content of which is determined by key skills and which are aimed at developing the basic students’ components of morphological competence. It was emphasized that in the process of doing such tasks cognitive, creative, activity, communicative skills of intending teachers are developed, which is an important part of their professional activity.

Key words: linguistic competence, morphological competence, grammatical structure of language, morphological knowledge, skills and abilities.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2019 р.

Прийнято до друку 26.04.2019 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.